
MORES ET CEREMONIAS ECCLESIASTICAS IGNORABANT.
RELIGIE POPULARĂ ÎN COMUNITĂȚILE CATOLICE DIN
BANAT ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Livia Magina, Adrian Magina

Cuvinte cheie: religie populară, conciliu Tridentin, misionari, Banat,
Key words: popular religion, Tridentine council, missionaries, Banat

Căutările privitoare la ceea ce a însemnat trăirea credinței înainte de Trento și cum au înțeles misionarii catolici să aplice hotărârile acestui conciliu, se leagă în mod indubitabil de soarta relațiilor pe care misionarii le-au trimis Romei. Conciliul de la Trento va reuși să impună raționalitatea pe fondul unui catolicism dezagregat, atât în interior cât și la nivelul credincioșilor. Relațiile misionarilor se constituie încă în surse deosebit de valoroase pentru cercetarea istorică și, în același timp, pentru cea ecleziastică sau chiar antropologică.

În ceea ce privește cercetarea de față, trebuie spus că, deși am pornit cu ideea că este posibilă o investigație de mari dimensiuni, s-a dovedit a fi una mai puțin considerabilă ca spațiu, însă datele privitoare la populație și viața sa religioasă destul de semnificative. Astfel propunerea principală a acestui studiu este aceea a surprinderii pe cât posibil tocmai a trăirii religioase, așa cum este ea descrisă de către misionarii catolici în rapoartele lor, combinată cu aserțiunile teoretice.

Din perspectiva istoriografiei, noțiunea de religie populară reprezintă un cadru de manifestare a vieții religioase conturat după mai multe criterii. În primul rând poate fi vorba despre diferența scris-oral, scrisul fiind apanajul elitelor, în special al celor ecleziastice, în timp ce oralitatea este modalitatea de transmitere a cunoștințelor, obiceiurilor și modului de a fi în rândul poporului. Un alt aspect poate fi acela al alterității: catolic-ortodox, catolic-protestant și nu în ultimul rând un criteriu legat de cadrul de manifestare al religiei. Religia populară poate fi sesizabilă la nivelul sentimentului religios în spațiul sacru (biserica), cât și în afara lui, în atașamentul față de dogme, reprezentând tocmai diferența dintre ceea ce cere biserica și ceea ce se întâmplă în realitate¹. Spiritualitatea populară, în ultimă instanță, înseamnă modalitatea de a afla cum au integrat cei umili în experiența lor religioasă, personală și colectivă,

¹ Doru Radosav, *Sentimentul religios la români*, Cluj-Napoca, 1997, p. 6-7.

elementele provenind din religia propovăduită oficial și cum le-au adaptat potrivit unor uzanțe preexistente oferite de mentalitatea și mediul în care trăiau².

În întreaga Europă a secolelor XVI și XVII, cadrul de manifestare a celor de la baza societății, diferă de ceea ce se propune la nivel oficial. Pe de o parte este vorba de un catolicism de tradiție medievală în care accentul a fost centrat pe persoană, pe cultul sfinților, pe trăirile eschatologice și în cadrul căruia practicile oficiale s-au combinat cu altele, ancestrale, precreștine. Dimpotrivă, Conciliul de la Trento a marșat pe ideea rigurozității, axându-se pe trăirile comune, opuse acelor personale din Evul Mediu, în acest sens parohia, în totalitatea sa, fiind centrul vieții religioase.

Trăirile religioase ale săracilor, a celor din zonele rurale, erau în mare măsură similare pe tot continentul. Este vorba de modul de raportare al oamenilor simpli la ce înseamnă sacrameente, rugăciune sau simbolurile credinței. Regularizarea vieții în parohii și implementarea noului tip de catolicism tridentin în acest mediu s-a realizat destul de târziu, prin efortul misionar dus vreme de două secole. De-abia în secolul al XVIII-lea, în condițiile alfabetizării și impunerii ideilor iluministe, putem vorbi de triumful raționalității Conciliului de la Trento în mediul pauper. Credințele populare nu au fost eliminate niciodată dar, începând cu secolul XVIII, nu mai au aceeași forță ca în secolele anterioare³.

Banatul, circumscris ariei catolice a Europei centrale, a avut încă de la început o situație deosebită. Populația catolică nu a fost niciodată majoritară, conviețuind încă din Evul Mediu alături de comunitățile ortodoxe. Erau de fapt insule de catolicism în mijlocul unei populații de altă etnie și altă confesiune, astfel că schimburile, inclusiv la nivelul credinței, au intrat în cotidian.

În secolele XVI-XVII, spre diferență de restul comunităților romano-catolice din vestul Europei, cele din Banat au ajuns să fie supuse presiunilor venite din trei direcții: ortodoxie, Reformă și autoritatea otomană. În paginile următoare se va evidenția rezultatul acestei presiuni, concretizată prin schimburile cu celelalte confesiuni dar și din impactul noii religiozități promovate de misionari.

Structura bivalentă a studiului a fost dată de modul de lucru. Pe fondul sentimentului religios al comunității se mulează hotărârile tridentine, prin intermediul activității misionare și a metodelor prin care mesagerii reușesc să aducă în armonie cele două planuri. Mai exact am realizat o trecere în revistă a modului în care s-au

² André Vauchez, *Spiritualitatea Evului Mediu Occidental*, București, 1994, p. 7.

³ Pentru situația generală în Europa vezi Louis Chatelier, *La religion des pauvres*, Paris, 1987.

raportat credincioșii catolici din Banat la sacramente, noul calendar, sfinți și locuri sacre. Atitudinea față de aspectele religioase se poate surprinde și din analiza comportamentului social, a perpetuării tradițiilor și superstițiilor la nivelul mentalului colectiv.

Sursele sunt constituite în principal din relațiile misionarilor iezuiți și franciscani și într-o mai mică măsură benedictini. Izvoarele la care am făcut apel prezintă lumea religioasă a provinciei bănățene în totalitatea ei. Este însă un punct de vedere unilateral, doar din perspectiva misionarilor. De multe ori în relatările trimișilor Sf. Scaun nu apare nici o referire la trăirile populației catolice. În majoritatea cazurilor prezintă în detaliu aspecte legate de religia populară din comunitățile ortodoxe, specificând că în acest mod îi influențează și pe locuitorii de rit roman. Au existat astfel de practici și în rândul celor din urmă ? Dificil de spus, mai ales că pe seama lor misionarii nu pun astfel de trăiri. În mod sigur exista un proces de aculturație dar ar fi hazardat să interpretăm existența acelorași practici în ambele spații confesionale. Exemplul oferit de ortodocși frapează într-o lume a rigorilor post tridentine dar nu înseamnă că a fost adoptat și de catolici în totalitate. Influențe vizibile, bine surprinse de misionari, sunt doar la nivelul practicilor matrimoniale și al comportamentului social, cu prea puține mențiuni în ceea ce privește aspectele devoționale.

Modelul cercetării a fost inspirat de studiul lui Louis Chatelier, *La religion des pauvres*, în cadrul căruia autorul identifică, pentru întregul continent, relativ aceleași erori. Diferența este că natura documentelor folosite de acesta este alta, mult mai mare cantitativ dar și mai detaliate. De asemenea literatura de epocă folosită de autorul francez, pentru spațiul bănățean este inexistentă. Problemele asupra cărora ne-am oprit vizează așadar erorile la nivelul credinței dar și modul de rezolvare a acestora de către misionari.

I. Spațiul și religia

Cucerirea Ungariei, și implicit a Banatului, de către trupele otomane n-a bulversat decât într-o mică măsură viața religioasă a locuitorilor. Cele mai reprezentative urmări la nivel religios în întregul regat ungar sunt legate de dispariția ierarhiei superioare catolice și de ocuparea sau distrugerea unor biserici creștine. Unele dintre biserici au fost transformate în moschei iar altele au fost distruse cu ocazia luptelor pentru diferitele localități ale Regatului ungar⁴.

⁴ Fodor Pál, *The ottomans and their christians in Hungary*, în „Frontiers of faith”, ed. I. G. Tóth, E. Andor, Budapesta, 2000, p. 139.

În ceea ce privește teritoriul bănățean, ca urmare a cuceririi, episcopia catolică de Cenad nu își încetează activitatea oficial, dar episcopii au numai o autoritate nominală asupra diecezei, conducând *in absentia* astfel că autoritatea efectivă le revine în teritoriu misionarilor. După cucerirea otomană, episcopii, fără excepție, nu vor mai reveni în zonă până la instaurarea dominației habsburgice⁵, cu ocazia intervenției otomane fiind distruse și o serie de mănăstiri catolice.

Ocuparea și transformarea în moschei a unora dintre bisericile creștine din Banat este o situație specifică perioadei imediat următoare cuceririi otomane. Acest fapt este bine surprins de către cronicarul Mustafa Gelalzade. La Timișoara, *bisericile au fost transformate în geamii, clopotele au fost aruncate din clopotnițele cu turnuri și s-a început acolo citirea ezanului*. Situația este identică la Lipova, unde, imediat după sosirea turcilor, bisericile sunt transformate în geamii⁶ și la Becicherecul Mare, unde otomanii *au împodobit acea fortăreață după obiceiurile religiei mahomedane*. Tot în acest centru sunt distruse mai multe cruci și diferite obiecte creștine, fiind construită o geamie și o școală⁷.

Pentru a vizualiza situația concretă a catolicismului spre sfârșitul secolului al XVI-lea, se pot aduce ca argumente scrisorile locuitorilor timișoreni către Sfântul Scaun. Astfel, în 1578, bosniecii catolici din Timișoara se plâng papei de situația dificilă în care se află și de presiunile făcute de către eretici asupra lor. De asemenea, este semnalată profunda lipsă de preoți catolici în zona respectivă⁸. Câțiva ani mai târziu, în 1582, raguzanii catolici din același oraș se plâneau și ei de situația mizeră în care se găsea confesiunea lor. Relatează că nu au decât un preot dominican care se străduiește să lupte cu reformații. În același an, maghiarii din Timișoara deplâng situația grea precum și faptul că nu au preoți care să le cunoască limba⁹.

În secolul al XVI-lea, în partea estică a Banatului, catolicismul era reprezentat atât de comunități urbane cât și rurale. Acest teritoriu, pe parcursul întregului Ev

⁵ Adrian Magina, *Habsburgii și menținerea ideii episcopale în Ungaria secolelor XVI-XVII. Cazul diecezei de Cenad* în „Anuarul Școlii Doctorale. Istorie. Civilizație. Cultură”, vol. II, Cluj-Napoca, 2006, p. 119-124.

⁶ *Cronici turcești privind Țările Române*, ed. M. Guboglu, M. Mehmet, vol. I, București, 1965, p. 276.

⁷ *Ibidem*, p. 280.

⁸ Archivio Segreto Vaticano, Instrumenta Miscellanea, nr. 5907.

⁹ A. Magina, *Între Luther și Mahomed. Catolicii din Timișoara în a doua jumătate a secolului al XVI-lea* în „Analele Banatului”, XV, 2007, p. 140-142.

Mediu, a oferit pentru mediile catolice imaginea unui teritoriu ortodox, deși unele parohii catolice sunt atestate începând din secolul al XIV-lea¹⁰. Amploarea catolicismului în Banat poate fi apreciată și din informațiile oferite de relațiile episcopului catolic din Transilvania, István Szent-Andrássy care cuantifică numărul catolicilor din Banatul Caransebeșului la aproximativ 10000, și numai în Caransebeș 3000 de catolici¹¹, spre finalul secolului al XVI-lea. Interesant este că un secol mai târziu relațiile oferă pentru același teritoriu o cifră redusă de câteva ori din ponderea numerică anterioară¹².

Ruptura intervenită în activitatea catolică în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea, poate fi evidențiată și de hotărârea Dietei transilvănene din 1564 privitoare la oficierea slujbei în biserica catolică din Caransebeș revendicată atât de protestanți cât și de catolici¹³. O relativă re-impulsionare a catolicismului este observabilă doar o dată cu venirea la conducerea Principatului a familiei Báthory în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea, care va permite misionarilor catolici să acționeze și în zona bănățeană. Însă instaurarea stăpânirii otomane în 1658 va provoca un nou recul al catolicismului, revenindu-se aproape la situația existentă cu un secol în urmă.

Așadar, dificultățile cu care s-a confruntat confesiunea catolică au fost apariția și impunerea Reformei, în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea - lucru care a diluat comunitățile catolice, dispariția cadrelor instituționale (a episcopiei catolice de Cenad) precum și lipsa acută a clerului inferior care să vină în contact direct cu enoriașii. Aspectul religios în acest răstimp poate fi considerat deci un conglomerat, cu fragmente aparținând Reformei, ortodoxiei, impunerilor cuceririi otomane precum și mișcării inițiate de biserica catolică pentru a se replea pe noile realități. Însumând cele două aspecte majore, politico-administrativ și religios, ambele în prefacere, suprapuse peste o hartă demografică multiethnică, se conturează o realitate complexă pe care o vor avea de înfruntat misionarii, munca lor fiind cu atât mai valoroasă cu cât dificultățile exterioare le vor impune, înainte de orice, spirit de adaptabilitate și persuasiune.

¹⁰ Viorel Achim, *Catolicismul la românii din Banatul medieval*, în „Revista istorică”, 1996, nr. 1-2, p. 41-55.

¹¹ *Ibidem*, p. 50-51

¹² *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania*, (= *Relationes*) ed. I.G. Tóth, Budapesta, 1994, p. 218-223.

¹³ Doru Radosav, *Cultură și umanism în Banat. Secolul XVII*, Timișoara, 2003, p. 57.

II. . . *mores et ceremonias ecclesiasticas ignorabant*

Teritoriul bănăţean se constituie, spre sfârşitul secolului al XVI-lea, așa cum spuneam, într-o zonă de contacte în domeniul religios. Se întâlneau aici creştinismul de factură ortodoxă, cel reformat precum și cel catolic, peste acestea suprapunându-se Islamul, reprezentat de autoritățile otomane.

Într-o scrisoare din 1590, Claudio Aquaviva, părintele general al Societății lui Iisus la acea vreme, propunea ca, în domeniul misiunilor, să se „procedeze în maniera apostolilor”¹⁴. El este și cel care, prin formula „Iată Indiile voastre!”, referindu-se la Europa, îi motiva pe misionari să își îndrepte eforturile spre continentul căruia îi aparțineau¹⁴.

Orice misiune presupune itineranță, fiind deschisă neprevăzutului și, deci, manifestării voinței divine. Este în același timp un mijloc de legătură cu oamenii și întâlnirea misionarului cu Dumnezeu. Metafora „nova India” desemnează unul dintre cele două tipuri de misiune, și anume cea din interiorul continentului european. Sintagma va intra în vocabularul misionar și va explica uimirea misionarului în fața ignoranței populației, ignoranță care nu putea fi imaginată decât într-un teritoriu care nu mai fusese creștinat¹⁵, deși vorbim despre o lume atașată ideilor cristice. Rostul misiunii de interior era să activeze în teritorii catolice în care populația cunoștea prost doctrina, fiind formă de acțiune a clericilor mai ales în zonele rurale calificate ca „India din interior”¹⁶.

Caracteristică primară a misiunii este adaptarea la nevoile locurilor vizitate. Aceasta este concretizată, în primul rând în învățarea limbii vernaculare, pentru a putea susține misiunea (dând astfel capacitatea de a predica, de a catehiza și confesa în limba locală). În al doilea rând organizarea zilei de misiune, tot ca element al adaptării, trebuie să țină cont de ritmul activităților locuitorilor, de sărbătorile lor, dar și de gradul de înțelegere a doctrinei¹⁷.

În plan mai larg Banatul se încadra într-o Europă Centrală și răsăriteană care trecuse prin experiența transbordării comunităților catolice spre Reformă sau

¹⁴ Bernard Dompnier, *La Companie de Jesus et la mission de l'Interior*, în „Les jesuits a l'age baroque 1540-1640”, Ed. Jerome Millon, Grenoble, 1996, p. 169-170.

¹⁵ *Ibidem*, p. 161.

¹⁶ *Ibidem*, p. 155.

¹⁷ *Ibidem*, p. 173.

ortodoxie, pe parcursul secolului al XVI-lea, pentru ca apoi, recatolicizarea să se facă în mod neuniform și cu rezultate diferite¹⁸.

În zona aflată sub semnul Semilunii și în secolul al XVII-lea situația putea fi caracterizată la fel. În 1619, superiorul misiunii din Belgrad, Marino de Bonis spunea despre această zonă: *mi creda, che queste sono Indie non conosciute*¹⁹, teritoriu aflat în așteptarea misionarilor. Misiunea a avut rolul de a menține comunitățile în credință și, pe cât posibil, de a le reface în urma impactului protestant și a cuceririi otomane.

La sosirea misionarilor iezuiți și franciscani în zona ocupată, acestora li se dezvăluie o lume în care credința nu numai că era pervertită ci chiar inexistentă. În 1581, când ajunge în Timișoara, Bonifaciu de Ragusa rămâne stupefiat în fața nenumăratelor erezii în care trăiește populația datorită contactului nefast cu ortodoxia și Reforma radicală²⁰. La începutul secolului al XVII-lea primii misionari ajunși în teritoriul montan al Banatului remarcă deziluzionați o situație similară și în comunitățile catolice de aici. Iezuiții Ștefan Szini, Bartolomeu Kasić și Marino de Bonis amintesc în toate relatările gravele mutații pe care le suferise catolicismul bănățean²¹. Ultimul dintre aceștia remarcă faptul că *este un miracol că acei puțini catolici de rit vechi au putut supraviețui, deoarece nu mai văzuseră un preot catolic de 60 sau 80 de ani*²². Potrivit franciscanului Marko Bandulović, ajuns la Carașova în 1628, poporul trăia într-o mare mizerie sufletească din cauza căreia multe suflete au ajuns în puterea diavolului și *devorați de furcile Infernului*. Faptul că trăiesc înconjurați de schismatici și eretici, la preoții cărora au și apelat de nenumărate ori, i-a determinat pe catolicii respectivi să practice multe erori, unii dintre ajungând să nege total credința²³. Cincisprezece ani mai târziu, Ivan Dezmanić, remarcă aceleași aspecte: oameni

¹⁸ Carlo Madonia, *I gesuiti in Europa Orientale. Strategie di riconquista cattolica*, în „György Enyedi and Central European Unitarianism in the 16-17 centuries”, Budapesta, 2000, p. 169.

¹⁹ *Erdélyi és Hódoltsági Jezsuita Misszió (= EHJM)*, ed. Balász M., Friczy Á., Lukács L., Monok I., vol. I/2, Szeged, 1990, p. 336.

²⁰ *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (= Litterae)*, ed. I. G. Tóth, vol. I, Budapesta, 2002, p. 118-119.

²¹ *EHJM*, I/1, p. 69-77; pp. 95-100; p. 115-130; *EHJM*, I/2, p. 365-370; p. 377-378.

²² *Ibidem*, p. 368.

²³ *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica, (= Acta Bosnae)*, ed. E. Fermendžin, Zagreb, 1892, p. 382.

sălbatici, care ignoră ceremoniile și obiceiurile ecleziastice, nu cunosc cele sfinte și nu se supun bisericii din cauza influenței majore a schismaticilor²⁴.

Toate relațiile amintite insistă asupra faptului că lumea catolică din spațiul bănățean rămăsese tributară unui catolicism de tip vechi, ancestral, pentru care hotărârile de la Trento erau inexistente. Misionarii îi denumesc generic pe aceștia ca fiind „de rit vechi” pentru care rigorile și raționalitatea tridentină nu fuseseră impuse. Caracteristica principală a comunităților era că trăiseră într-o ignoranță totală, din punctul de vedere al misionarilor, perpetuând o religiozitate care ducea spre necunoașterea sacramentelor, spre erori și superstiții, preluate în general de la populațiile alături de care conviețuiau. În numeroase cazuri însă membrii comunității continuă să se declare „buni catolici”, fără să știe că modelul lor religios era în afara dogmelor promovate de biserică. Potrivit unei relații din 1607, în toată Ungaria ocupată de otomani sunt foarte mulți locuitori catolici care nu cunosc nici măcar principalele rugăciuni: Tatăl Nostru, Ave Maria și Crezul²⁵. Starea catolicismului din Ungaria ocupată, erorile și influențele suferite de acesta este poate cel mai bine sintetizată în epistola trimisă de Buitul în 1627: *...Ei nu se integrează riturilor noastre fiindcă țin de vechile obiceiuri. Postesc însă ca și noi iar în Ziua Sabatului se abțin de la carne, se însemnează cu semnul crucii, în fine aprind lumânări pentru morți. Astfel ei consideră că ținând aceste obiceiuri sunt vrednici catolici și obiceiurile lor spun că nu se deosebesc de ale noastre*²⁶ și în scrisoarea trimisă de către locuitorii unei așezări slave episcopului de Zagreb în 1640 care se consideră *creștini adevărați dar de tip vechi, cu dragoste față de Dumnezeu, care țin Crăciunul și sărbătorile după vechiul calendar ca și sârbii, cu nume bun de catolic, obiceiurile le sunt cum cerea sfânta maica biserica, dar nu postesc nici vinerea, nici sâmbăta și-n vechile lor obiceiuri se văd adevărați creștini și adevărați catolici deși se spovedesc la calvini și se împărtășesc cu pâine ca și aceștia*²⁷.

Degenerarea catolicismului în aceste comunități tradiționale rurale a fost posibilă datorită lipsei unui element de control (întruchipat de preot), asupra practicilor devoționale. Într-o lume strâns legată de ideea de credință, acest deficit la nivel sacerdotal a reușit să conducă, în timp, la conturarea mentalității că obiceiuri preluate

²⁴ *Relationes*, p. 82-83.

²⁵ *Acta Bosnae*, p. 390.

²⁶ Lucian Periș, *Documente din arhiva generală a Curiei Iezuite*, în „Spiritualitate transilvană și istorie europeană”, ed. I. Mârza, A. Dumitran, Alba-Iulia, 1999, p. 190.

²⁷ Originalul în limba croată a fost publicat de Tade Smičiklas, *Oslobodenje Slavonjije*, vol. II, Zagreb, 1890, p.1-2.

de la celelalte confesiuni, eronate din punctul de vedere al misionarului, aparțin *de facto* credinței catolice.

Încă de la venirea primilor misionari aceștia au încercat să reglementeze viața religioasă. Accesul la dogmele tridentine trebuia făcut pe cât posibil prin intermediul literaturii în vernacular sau prin predică. În 1581 Bonifaciu de Ragusa aduse cu el cărți în limba latină pentru a fi distribuite populației timișorene. La moartea sa mai rămăseseră încă 18 breviare romane care nu ajunseseră să fie împărțite. De asemenea Catehismul, tipărit în 1000 de exemplare în *lingua illirica et carrateri latini*, trebuia distribuit populației²⁸. Peste tot misionarii susțin predici în vernacular, cunoscând faptul că așa vor obține succese mult mai consistente. Pe de altă parte prin predică populația are acces la învățăturile creștine într-o formulă convenabilă bisericii. Un exemplu este episcopul Mateo Benlich care a predicat în toate vizitele sale și, din această cauză a avut un rezultat deosebit²⁹. Alături de predică misionarii au grijă să celebreze, după noile reguli, sărbătorile și ziua de duminică. Astfel, în 1672, un misionar din Lipova era surprins de turci, duminică seara, în capelă, în timp ce cânta cu școlarii și citeau breviarul³⁰.

Pentru a se bucura de un real succes misionarii combină metoda verbală cu imaginea, în special prin distribuirea de medalioane de genul *Agnus Dei* (chipul lui Iisus, Mielul lui Dumnezeu, reprezentat pe suport de ceară), rozarii sau alte obiecte devoționale. De remarcat este faptul că acțiunile lor de multe ori se pliază pe fenomenul întâlnit în teritoriu așa cum se întâmpla cu administrarea de apă sfințită de către un misionar unui suferind de dureri dentare. Se poate spune chiar mai mult: populația este încredințată că apa sfințită de către preot are puteri miraculoase³¹.

III. *De sacramenta*

A crede subsumează existența unui centru de putere exterioară omului și, în același timp de neatins, precum și o serie de modalități ca individul să ajungă în comuniune cu această putere. Într-un mod cât se poate de transparent, catolicismul a rezervat un rol prioritar în arhitectura aceasta a sacrului, modalităților de a-l atinge pe Dumnezeu sau cel puțin de a fi în comuniune cu El.

²⁸ *Acta Bosnae*, p. 335-336.

²⁹ *Ibidem*, p. 381; p. 506.

³⁰ *Relationes*, p. 222.

³¹ *EHJM*, 1/2, p. 377.

Sacramentele definesc în mare măsură apartenența la o anumite confesiune. În secolele XVI-XVII, în urma impactului Reformei, biserica romano-catolică a stabilit în cadrul Conciliului de la Trento atât numărul cât și importanța sfințelor taine, precum și măsurile restrictive pentru neîndeplinirea acestora. Așa cum fuseseră ele stabilite, erau în număr de șapte: botezul, confirmarea, euharistia, penitența, ultima ungere, preoția și nu în ultimul rând, căsătoria. Potrivit acestei viziuni sacramentele devin mijloc de salvare a sufletului iar administrarea lor era apanajul exclusiv al oamenilor bisericii³². Relatările misionarilor insistă în mod deosebit asupra unora dintre sacramente, practicarea celorlalte fiind trecută sub tăcere. Cele mai frecvente taine, pe care le și administrează, sunt botezul, confesiunea, comunicarea și căsătoria. Despre miruire, o singură relație menționează că nu este aproape deloc folosită sau utilizată deficitar, din cauza neglijenței și ignoranței preoților³³. Trebuie menționat că misionarii relatează cel mai adesea ceea ce le este lor familiar, evenimentele sau faptele pe care ei le pot gestiona cu succes în ceea ce privește populația catolică, în timp ce pentru membrii celorlalte confesiuni relatările sunt extraordinare și ieșite din comun, situația fiind similară și în cazul sacramentelor, faptul că în cadrul scrisorilor sunt mai frecvente acestea nu este deloc întâmplător.

Botezul reprezintă unul dintre cele mai importante sacramente a cărui origini se regăsesc în botezul instituit de Ioan în apa Iordanului. Semnificația acestei Sfinte Taine este profundă, marcând, prin intermediul preotului, intrarea individului în comunitatea creștină și acceptarea învierii lui Iisus. În cazul populației rămasă vreme îndelungată fără asistență spirituală, această taină se golise de semnificația inițială din cauza neuzitării ei.

În privința botezului, la fel ca și în cazul celorlalte sacramente, cei care participaseră la Conciliul de la Trento hotărâseră astfel: *dacă cineva nu este botezat, nu se numără printre credincioși; dacă nu se botează să fie anatemitat*³⁴.

Majoritatea relatărilor misionarilor discută în mod continuu despre faptul că o mare parte dintre cei care își spun catolici nu sunt botezați datorită lipsei preoților, cu excepția celor mai în vârstă care se născuseră în vremea în care biserica romano-catolică era încă funcțională. Din acest motiv numeroase persoane ajunseseră să

³² *Sacrosancti et oecumenici Concilii Tridentini*, Tyrnavia, 1765, Despre Sacramente, Canoanele I-XIII.

³³ *Acta Bosnae*, p. 391.

³⁴ *Sacrosancti et oecumenici Concilii Tridentini*, Tyrnavia, 1765, Despre botez, Canon XIII.

moară fără să cunoască semnificația sacramentului. Marko Bandulović relatează un caz din 1639 când întâlnește un bătrân de 100 de ani din Carașova care nu cunoștea nici o altă taină decât aceea a botezului, primită cu un secol în urmă³⁵.

Cu toate acestea se pare că persistă de-a lungul timpului, în mentalul colectiv, ideea că botezul este obligatoriu, că trebuie efectuat. Astfel, în lipsa sacerdoților catolici populația din Carașova apelează la *pastori ai valahilor și calvinilor* pentru a le fi botezați copiii³⁶. Un caz deosebit de elocvent este cel al unei comunități în care, un țigan, care cunoștea patru litere din alfabetul chirilic ajunsese să boteze catolici: *ultimamente trovandosi tra di loro un zingaro che sa quattro lettere del alfabetto, si ha pigliato nome di prete serviano, e cosi si e andato battezzando non si sa in che...ne con che materia, ne con che intentione...*³⁷.

La venirea lor, misionarii au încercat să îndrepte toate carențele legate de acest sacrament, deoarece chiar și atunci când era administrat de preot nu erau respectate canoanele legale, fiind săvârșit acasă sau în alte locuri și nu la biserică. Situația era oarecum de înțeles pentru că puținii preoți existenți nu dețineau în parohie cărțile necesare pentru administrarea acestei taine³⁸.

Potrivit instrucțiunilor Sfântului Scaun misionarii trebuiau să administreze taina botezului după care numele, prenumele, sexul și religia anterioară a celui botezat trebuiau trecute într-o matricolă³⁹. S-a păstrat matricola întocmită la Carașova de către Ivan Dezmanic între 1641-1648. Aceasta cuprinde câteva sute de nume, în marea lor majoritate copii. Misionarul face în medie 3-4 botezuri pe zi, dar sunt menționate și botezări comune, cu participarea a câteva zeci de persoane. Ceremoniile de botezare comună aveau loc de regulă în ziua de duminică la biserică, cu mare pompă, fiind implicată întreaga comunitate. Spre exemplu în două zile succesiv (3-4 mai 1641) Dezmanic reușește să administreze taina botezului pentru 60 de persoane⁴⁰. Activitatea care s-a soldat cu cel mai mare succes a fost în Caransebeș, unde, într-un singur an, misionarii au botezat 409 persoane⁴¹ precum și în Lipova, unde, în 1641 erau botezați 286 de copii de toate sexele și vârstele⁴².

³⁵ *Litterae*, II, p. 1087.

³⁶ *Acta Bosnae*, p. 382.

³⁷ *Litterae*, I, p. 220.

³⁸ *Acta Bosnae*, p. 381.

³⁹ *Relationes*, p. 111.

⁴⁰ K. Zach, *Die Bosnische Franziskanermission de 17. jahrhunderts im Südöstlichen Niederungarn*, 1979, p. 75-90.

⁴¹ *Litterae*, II, p. 1452.

⁴² *Relationes*, p. 111.

Aceste cifre reprezintă însă, dincolo de datele statistice, dorința individului de a se „alinia” la o serie de reguli pe care le aduseseră misionari dar pe care le avea și transmise de-a lungul generațiilor. Pe de altă parte, botezul semnifica pentru fiecare o înnoire, în special în cadrul acelor ceremonii solemne, cu participare destul de masivă pentru niște comunități relativ mici. Individul se simțea integrat în comunitatea creștină, dar, concomitent, administrarea botezului în această formulă, este un exercițiu de trăire religioasă comună. Prin taina botezului, integrat fiind bisericii și spațiului comunitar, credinciosul era pregătit pentru administrarea celorlalte sacramente dar și pentru învierea lui Hristos.

Confesiunea și euharistia sunt strâns legate între ele. Cel care se confesează urmează de cele mai multe ori să fie împărtășit. Potrivit hotărârilor tridentine euharistia era considerată poate cel mai important sacrament. În mod similar botezului, misionarii se plâng că aceste două sacramente sunt și mai puțin cunoscute. Aceleași motive se pare că stau la baza ignoranței populației: penuria de preoți dar și vecinătatea celorlalte confesiuni. Astfel numeroase relații menționează confesarea și comunicarea a zeci de persoane de către misionari. Cu toate că au o vârstă destul de înaintată, numeroși credincioși nu s-au împărtășit de 80-90 de ani iar în ceea ce-i privește pe cei tineri, nu experimentaseră niciodată această parte a credinței: la Carașova în 1628 *piu di 80 persone in circa le quali non si hanno mai confessate da ottanta e nonanta anni in circa, cioe dalla nativita loro, ne manco...che sia la Sancta confessione*⁴³. Deși unii dintre ei nu cunosc sau nu acordă importanță sacramentelor, printre care și confesiunea, se consideră catolici după cum reiese dintr-un raport din anul 1636: *... li quali non si erano mai prima confesati, si trovano li quali non havo uditu ne sentita la messa in vita sua...*⁴⁴.

Probabil mai mult decât în cazul celorlalte sacramente, acestea două exemplifică cel mai bine spiritul hotărârilor tridentine și anume de a transborda religia de la nivel personal la nivelul comunității. Ele sunt administrate unui număr mare de persoane, pe cât posibil la sărbătorile majore de peste an, pentru a avea un impact cât mai crescut. George Buitul poate fi considerat un maestru al unor astfel de ceremonii de administrare a sacramentelor în comun. Astfel la Paștele anului 1627 *mai mult de 200 de persoane s-au mărturisit și au fost întăriți în Sfânta comuniune. Dintre aceștia 40 de adulți niciodată nu se confesaseră. Alora li s-a instituit o confesiune*

⁴³ *Acta Bosnae*, p. 381.

⁴⁴ Archivum Romanum Societatis Iesu (=ARSI), Roma, *Austria*, vol. 20, f. 240-240v.

*generală a întregii vieți*⁴⁵. Se pare că misionarul român prefera momentul sărbătorii pascale care fiind optim pentru administrarea confesiunii și comuniunii generale. În 1630, tot de Paște 180 de persoane au fost întărite în Sfânta comuniune, dintre care unele niciodată nu se folosiseră de acest element sacru și nici de confesiune⁴⁶. În mod similar franciscanul Dezmanic face o confesiune generală pentru 160 de persoane, de ambele sexe⁴⁷.

Dacă prin botez este confirmată intrarea în cadrul comunității creștine, prin euharistie individul ia parte activă la sacrificiul lui Iisus.

Căsătoria, în oricare comunitate reprezintă alinierea individului la anumite norme și la un anumit tip de comportament social. Până în epoca modernă biserica a fost singura instituție care a avut control asupra acestei practici. În Conciliul de la Trento ierarhii participanți au formulat o serie de canoane în care au prevăzut ceea ce era permis și prohibit referitor la această taină. Printre numeroasele decizii luate atunci, se numără și cele legate de legitimitatea căsătoriei. Legalitatea acesteia era dată de prezența preotului, ca reprezentant al bisericii, singurul care poate uni. Consangvinitatea, un anumit grad de rudenie, poligamia și divorțul erau puse sub semnul anatemei⁴⁸. Încercările de regularizare al acestui aspect nu au fost decât un mijloc de disciplinare socială a credincioșilor, deoarece Evul Mediu avusese o atitudine destul de relaxată vis-a-vis de instituția matrimonială.

La venirea lor în Banat, misionarii au fost frapați să observe că taina sfintei căsătorii era cel mai puțin respectată, fapt datorat pe de o parte influenței exercitate de către protestantism și ortodoxie, iar pe de altă parte datorită necunoștinței preoților. Unul dintre misionari remarcă, la începutul secolului al XVII-lea, că în parohii nu există cărțile necesare cu privire la problemele matrimoniale și, în consecință, acest sacrament nu este administrat cum trebuie⁴⁹. Marko Bandulović sintetiza în raportul său o practică generalizată referitoare la căsătorie: dacă unui bărbat nu-i mai place de soția sa, caută alta și dacă ea s-a învoit și preotul refuză să-i căsătorească, merg la preotul eretic sau schismatic, uneori chiar în fața kadiului⁵⁰. Pentru a nu risca să își

⁴⁵ L. Periș, *op. cit.*, p. 192.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 194.

⁴⁷ *Acta Bosnae*, p. 435.

⁴⁸ *Sacrosancti et oecumenici Concilii Tridentini*, Tyrnavia, 1765, Despre căsătorie, canoanele I-XII.

⁴⁹ *Acta Bosnae*, p. 390, p. 422.

⁵⁰ *Litterae*, p. 364.

piardă credincioșii mulți dintre preoți și chiar misionari, au acceptat să binecuvânteze o a doua căsătorie, deoarece oricum ea ar fi fost încheiată în fața altei autorități ecleziastice. Cu toate că hotărârile Conciliului prevedeau clar că aceste căsătorii încheiate în fața preoților ortodocși sau ale kadiilor nu erau conforme, poporul ține la ele iar singura soluție tranșantă ar fi excomunicarea⁵¹. Un lucru paradoxal în cazul căsătoriilor încheiate în fața kadiului este că acesta unește după ritul creștin, deoarece cei doi jură cu mâna pe cruce și pe Sfânta Evanghelie, kadiul dându-și doar acordul: *item molti vanno a contraer li detti illegitimi matrimonii avanti il Caddi turco, in mano del quale giurano sopra il libro d'Evangelii et sopra la croce per verba con presenti vis, volo*⁵².

Influențele în problema matrimonială veneau mai ales din lumea ortodoxă sârbească. În numeroase cazuri, la fel ca și ortodocșii, populația catolică ajunge să plătească o anumită sumă, preotul dându-și astfel acordul pentru divorț și respectiv pentru încheierea celei de-a doua căsătorii. Fiind un viciu destul de răspândit și prohibit, sumele încasate sunt relativ mari, între 12 și 20 de scuzi⁵³.

Ceea ce se poate deduce este faptul că individul nu ține seama neapărat de confesiunea celui care încheie căsătoria în fața divinității, ci contează doar să fie încheiată. În mod similar botezului există și pentru acest sacrament, dacă populația îl considera cumva o taină, credința, transmisă de la o generație la alta, că unirea trebuia binecuvântată de... cineva, un reprezentant al unei divinități.

O altă chestiune în discuție este căsătoria interconfesională. Căsătoriile în mediul „eretic”, schismatic sau chiar cu necredincioșii, erau fapte cotidiene. Benedictinul Antonio Velislavi dă exemplul unei femei creștine care, deși căsătorită cu un turc, a continuat să se considere toată viața o bună catolică⁵⁴. În cazul unirii unui sârb ortodox cu o catolică, aceasta din urmă era nevoită să abjure credința romană și era rebotezată în rit răsăritean înainte de a fi căsătorită, întrucât preoții sârbi considerau invalid botezul în rit roman⁵⁵.

Consecința imediată a acestei situații la venirea misionarilor a fost că aceștia au încercat regularizarea practicii și intrarea în legalitate. Astfel, atât franciscanii cât și

⁵¹ *Ibidem*, p. 242; Miroslav Vanino, *Leksikograf Jakov Mikalja S.I.*, în „Vrela i prinosi”, Sarajevo, 1933, p. 32-33.

⁵² Molnár Antal, *Raguzai bencés misszionáriusok jelentése a hódolt Dél-Magyarrországról (1606)*, în „Lymbus”, 2005, p. 61.

⁵³ *Litterae*, p. 354.

⁵⁴ Molnár A., *op. cit.*, p. 61.

⁵⁵ *EHJM*, I/2, p. 290.

iezuiții, cer ca sacramentul căsătoriei să fie oficializat într-un cadru legal. În zona montană a Banatului franciscanul Ștefan Marnacović a realizat 75 de căsătorii, în diverse locuri dar, după cum spunea un confrate al său „numai în timpul permis de biserică și după legile canonice”⁵⁶.

Cu o situație similară se confruntă și George Buitul în Caransebeș. Numai la sfârșitul anului 1626 misionarul oficia 20 de căsătorii. Potrivit propriei sale mărturii *în acest teritoriu există obișnuința de se contracta căsătoriile. Însă mai întâi ei se unesc între ei și apoi își confirmă căsătoria venind în fața preotului. Dar chiar această deprindere a fost înlăturată treptat-treptat. Prin satele pe unde am fost i-am învățat pe oamenii să se comporte așa în ceea ce privește oficierea căsătoriei*⁵⁷. Se poate observa că mărturia conține referiri tot la spațiul rural, mult mai predispus la fenomenul căsătoriilor consangvine, în lipsa unei autorități ecleziastice.

Dacă în cazul lui Buitul populația nu cunoștea hotărârile privitoare la căsătorie, 20 de ani mai târziu, la Timișoara, un alt iezuit, Rodolpho Calleli remarcă că nimic nu s-a schimbat în privința practicii încheierii căsătoriilor, cu toate că populația era informată asupra decretelor tridentine. Astfel, în 1651 număra șapte astfel de cazuri în care soțul își părăsea soția legitimă, chiar dacă aceasta încă mai trăia, și se recăsătorea în fața unui preot ortodox: *hinc, dimissa, vel dilapsa, legitima uxore, aliam eam vivente, idque unam sacerdote schismatico ducere non adeo abherrent; quorum de facto, septem omnino paria in mea missione numero; absque ulla reductionis spe. Licet hic ubique per ordinarium publicatum sit Tridentinum in materia tamen matrimonii num admittitur...*⁵⁸.

Ceea ce se poate concluziona în privința sacramentului căsătoriei, este faptul că în ciuda tuturor încercărilor misionarilor de a implementa deciziile luate la Trento, tradiția a rămas mai puternică. Este de înțeles acest lucru mai ales în cazul lumii rurale în care alianțele matrimoniale se realizau în funcție de alte considerente decât cele ale bisericii. În plus misionarii trebuiau să accepte multe dintre practicile deviate, pentru a nu risca pierderea credincioșilor.

IV. La periferia trăirilor creștine

Lumea superstițiilor este o lume atemporală și aspațială, o lume a temerilor ancestrale, izvorâte din străfundurile firii umane, temeri de care de multe ori a profitat

⁵⁶ *Relationes*, p. 221

⁵⁷ L. Periș, *op.cit.*, p.191.

⁵⁸ ARSI, *Austria* 20, f. 284.

creștinismul dar pe care le-a și denigrat mai târziu. Topografia lumii tradiționale cuprinde în cadrele ei fragmente de proveniență diferită. Lumea, în fond, trăiește după propriile reguli, stabilite de strămoși, coordonate după care se conduc oamenii în întreaga viață și în întreaga percepție a firii. Nu mai este o lume medievală dar nu este încă una modernă. Întregul spațiu al Ungariei ocupate de otomani, la fel ca și Europa acelei vremi, este bântuit de spaime colective: diavol, farmece și vrăjitoare dar și trăiri ancestrale transpuse în formă creștină.

Diavolul, simbol al răului, este omniprezent în aceste comunități arhaice. Misionarii se lovesc în mod constant de această percepție asupra realității, aproape în fiecare localitate vizitată. Atât iezuiții cât și franciscanii au încercat să exploateze teama de diavol în favoarea bisericii romane⁵⁹. Trebuie menționat că misionarul este agentul binelui, reprezentantul puterii lui Dumnezeu, capabil să ajute oamenii să redevină „normali”. Astfel se face trecerea de la lumea bântuită și conviețuirea comunității cu ea la lumea bântuită din om, spiritele nemaifiind în afară ci în om.

Cele două lumi, vizibilă, palpabilă și cea invizibilă, a simbolurilor, în mentalitatea rurală se întrepătrund. Viața și lumea așa cum o văd oamenii se trăiesc printr-un adevărat „dicționar al semnelor”. Misionarul, prin intermediul exorcizărilor, reușește să obțină atașamentul celui deposedat față de Hristos și, o dată cu el, a comunității care cunoaște întâmplarea. Marino de Bonis în trecerea sa prin Răcăjdia și satele vecine, realizează mai multe exorcizări, alungând diavolul din câteva femei, prin stropire cu apă sfințită și slujbe speciale. Pentru a-i feri pe viitor de prezența necuratului, misionarului lasă credincioșilor medalii cu *Agnus Dei*⁶⁰.

Nici la Caransebeș situația nu este diferită. Buitul „eliberează” prin exorcism trei persoane de duhurile rele. Misionarul se folosește de fiecare dată de prezența diavolului, pentru a putea readuce în sânul comunității pe cei pierduți, cum a fost cazul unui nobil calvin care, bântuit fiind, a apelat la serviciile misionarului catolic, singurul în măsură să îl scape de Satana. Buitul profită de încrederea calvinului și reușește să îl readucă la dreapta credință: *celebră a fost convertirea unui nobil pe care au ținut-o minte chiar potrivnicii noștri...Într-o noapte a fost abordat și bântuit de nu știu ce fantome. Foarte înspăimântat nu știa ce să facă, unde să se ducă: în fine a luat hotărârea de a veni la noi, nădăjduind fără îndoială că*

⁵⁹ István György Tóth, *The missionary and the devil: ways of conversion in catholic missions in Hungary*, în „Frontiers of faith”, ed. I.G. Tóth, E. Andor, Budapesta, 2000, p. 79-87.

⁶⁰ *EHJM*, 1/2, p. 378.

⁶¹ L. Periș, *op. cit.*, p.192-193.

*astfel se va elibera de Satana...Pe dată eu m-am apucat să îl catehizez ...să primească credința, să își curețe păcatele și să se împărtășească*⁶¹.

Franciscanii, la rândul lor, pomenesc de exorcizări realizate pe teritoriul Banatului. Foarte cunoscut este cazul unei femei pentru care un misionar s-a străduit șase zile să scoată diavolul după multe rugăciuni și slujbe, fiind amenințat de cea în cauză cu chinurile Infernului pentru încercarea sa⁶². Un lucru specific este faptul că cele mai multe exorcizări sunt legate de persoane de sex feminin. Nu este întâmplătoare această asociație, deoarece Europa acelor secole percepea femeia ca fiind unul dintre agenții lui Satan⁶³.

Asociate practicilor diavolești erau farmecele și vrăjitoria. Populația catolică a împrumutat aceste obiceiuri în special de la sârbii alături de care a trăit, fără a fi însă un fenomen generalizat⁶⁴. La fel ca și posedarea de către diavol, și farmecele sunt atribuite unor femei, tot ca o consecință a faptului că acestea ar fi emisarii răului: *item in quelle parti se trovano molte stregane et malie, et particolarmente, di donne, in modo che se ne trova molta quantita di vessati dal demonio*⁶⁵.

Alte practici par să provină dintr-un substrat precreeștin, fiind adaptate și transpuse într-o formă pe care biserica o accepta. Este cazul unui celebru arbore din teritoriile sud slave, numit Lippa, în fața căruia, atât catolicii, cât și populația turcească se închinau, în cadrul unor adevărate ceremonii la care se adunau cu miile, având în frunte un preot. Populația, cu lumânări și candelă aprinse, asista la serviciul divin ținut la acest arbore, considerat a avea proprietăți miraculoase⁶⁶.

Trăirile din plan religios au afectat în mod imediat viața socială. Noțiunii de păcat i se atribuie cu totul alte valențe decât cele pe care le acordăm astăzi sau așa cum erau ele privite de către biserică. O influență majoră asupra componentei sociale din comunitățile catolice a avut-o populația de etnie sârbă. Spre exemplu la Lipova locuitorii au ajuns să considere că nimic nu mai este un păcat și nu mai au nici un fel de respect pentru nimeni. Mai mult s-a ajuns la justificarea crimei, considerată a nu mai fi un păcat, astfel că toate drumurile erau pline de tâlhari și de ucigași⁶⁷.

⁶² *Litterae*, II, p. 1246.

⁶³ Pentru percepția la nivel european a se vedea Jean Delumeau, *Frica în Occident (secolele XIV-XVIII)*, vol. II, București, 1986, p. 193-262.

⁶⁴ *EHJM*, I/2, p. 299.

⁶⁵ Molnár A., *op. cit.*, p. 61.

⁶⁶ *Acta Bosnae*, p. 391.

⁶⁷ ARSI, *Austria* 20, f. 240; *Relationes*, p. 219; *Litterae*, I, p. 354.

Influența sârbească sesizabilă și în domeniul matrimonial, poate fi observată și în modul în care consideră catolicii bănățeni beția sau furtul. Deși preotul catolic nu era de acord cu aceste practici, așa cum făcea cel sârb care își dezlega enoriașii de aceste păcate, fenomenul de difuziune a fost general. Într-un raport din 1619 se specifică faptul că acești catolici de rit vechi au o viață asemănătoare schismaticilor deoarece abuzau de alcool, divorțau ușor și frecventau preotul ortodox⁶⁸. Este elocventă și mărturia franciscanului Marko Bandulović, din 20 ianuarie 1631, privind situația din Carașova. Locuitorii de aici, *nație de țărani și barbari*, nu respectă posturile mari de peste an, de Crăciun și de Paște, ci tocmai în acea perioadă fac serbări cu cântece, hore, muzică, unde se îmbată, consumă carne în exces și nu respectă hotărârile bisericii : *de nuptiis vero, quae prohibitis ab Ecclesia. Temporibus celebrantur nullae admonitiones et correctiones nunc vellent, quia illa barbara et rustica natio etiam sine nuptiis principaliorum sanctorum Nativitatis ac Resurrectionis Salvatoris nostri Jesu Christi triduo, et apud aliquos etiam ulterius encoenia cum cantionibus, phistulis, coreis, instrumentis rusticis, poculis ebrietatibus ac varietate ciborum sollemnitantur et celebrantur*⁶⁹.

Există o strânsă interdependență între modul cum percep oamenii religia și normele de comportament. Faptul că în mentalul colectiv superstiția și tradiția au o mai mare importanță decât spiritualitatea promovată de biserică a generat un anume tip de sentiment religios. Orice încercare a misionarilor de a disciplina social locuitorii catolici din Banat a fost sortită eșecului. În primul rând pentru misionarul rezidă prea puțin timp în cadrul comunității iar în al doilea rând pentru că tradiția își spune cuvântul, fiind foarte puternică și probabil cel mai important lucru era vecinătatea populației ortodoxe și reformată care contribuie la fenomenul de aculturație.

Fizionomia lumii religioase în care activează misionarul este una amalgamată, plină de superstiții venite dinspre ortodoxie, erori preluate de la reformați dar și persistența unui catolicism medieval sau de rit vechi, așa cum îl numesc misionarii. Catolicismul tradițional presupunea o religiozitate axată în principal pe mediul familial, combinând practicile devoționale admise de biserică cu cele care intrau în sfera ritualurilor ancestrale precreștine, perpetuate sub o formă sau alta în aceste comunități.

În Transilvania iezuiții au încercat să modifice devoțiunea tradițională punând accent pe consolidarea parohiilor, pe regularizarea vieții religioase prin comuniune,

⁶⁸ Archivio della Sacra Congregatione de Propaganda Fide, Roma, Scritture riferite nei Congressi, *Ungheria et Transilvania*, vol. I, f. 9.

⁶⁹ *Litterae*, I, p. 364.

confesiune, cunoașterea elementelor de bază ale credinței, adică ceea ce implica hotărârile Conciliului de la Trento. Efortul misionar n-a fost însă încununat de succese deoarece societatea n-a reacționat pozitiv la implementarea noului tip devoțional din cauza modificărilor aduse de Reformă⁷⁰.

Spre deosebire de Transilvania, cazul bănățean este oarecum diferit deoarece populația a fost mai puțin afectată de Reformă. Erorile pe care misionarii le identifică provin în special pe fundalul continuității aceluși tip de catolicism tradițional. În zona de ocupație otomană, existența unor comunități mixte, lingvistic și confesional, a favorizat împrumuturi mai ales dinspre lumea ortodoxă și într-o mai mică măsură preluări ale trăirilor religioase de tip protestant. Cele mai frecvente erori întâlnite de misionari par să provină din necunoașterea catolicismului de tip nou, promovat de biserica romană. Omniprezența diavolului constituie încă o dovadă a unor reminiscențe și frici medievale. Necunoașterea principalelor rugăciuni cum sunt Crezul și Tatăl Nostru, este în mod frecvent identificată de către misionari la nivelul enoriașilor. Putem spune că această eroare este specific pre - tridentină, într-o lume în care credinciosul nu era implicat într-un anumit tip de trăire religioasă.

Pe de altă parte trimișii Sf. Scaun se confruntă cu erorile preluate de către catolici de la comunitățile care profesau alte religii. Dacă în Transilvania impactul major asupra practicilor devoționale a venit dinspre Reformă, în Banat influențele au venit în special din lumea ortodoxă. Astfel aceste erori se remarcă la nivelul aspectelor de viață socială și de moralitate, discutând aici o etică nouă promovată de misionari. Cel mai adesea ies în evidență practicile matrimoniale. Era destul de facil pentru catolici să îi imite pe ortodocși, lucru explicabil prin conviețuirea în aceeași comunitate. Lumea ortodoxă nu era atât de rigidă în privința aspectelor matrimoniale, acceptându-se două sau chiar trei căsătorii, considerate legitime. Prin imitație, dar și datorită lipsei unui factor de disciplinare religioasă oferit de un corp sacerdotal instruit în sens tridentin, catolicii consideră normală acceptarea unor astfel de practici. La nivel matrimonial eroarea este de fapt de două feluri: mai multe căsătorii sau căsătoriile consangvine. În numeroase relatări misionarii precizează că au îndreptat „relele căsătorii”. Coabitarea cu ortodocșii induce și un comportament social asemănător. Beția, de pildă, nu mai este considerată un păcat de moarte. De asemenea valoarea conferită hoției sau chiar crimei, este diferită sau își găsește diverse motivații. Misionarii

⁷⁰ M. Crăciun, *Contrareforma și schimbările din viața religioasă transilvăneană a secolului al XVI-lea*, în „Spiritualitate transilvană și istorie europeană”, Alba-Iulia, 1999, p. 55-93.

iezuiți și nu numai, văd aceste teritorii ca fiind pline de tâlhari și de asasini, o lume impregnată de erori de toate felurile și de nenumărate superstiții.

Decretele Conciliului tridentin sunt în esență rigide deoarece se dorește impunerea unei vieți religioase regularizate, ordonate, disciplinate. În acest sens, sacerdotul și ierarhia superioară capătă un control sporit asupra trăirilor religioase a comunității. Fiecare greșală în hotărârile tridentine își are corespondentul restrictiv. Impunerea strictă a sacramentelor a avut parte și de un anumit succes: franciscanii și iezuiții au ca punct central în relațiile lor tocmai împărțirea lor, dintre toate prevederile Conciliului tridentin pe acesta insistându-se cel mai mult. Numărul mare de credincioși participanți la confesiuni, la comuniuni sau care au fost botezați demonstrează că cele mai vizibile rezultate au fost la acest nivel. Misionarii au încercat să canalizeze sentimentele religioase înspre construirea unei comunități clar definită în credință, transferând trăirile religioase ale persoanelor în spațiul comunitar, prin participarea în comun la sacramente.

În fața superstițiilor sau a fricilor obsesive, cum este aceea a prezenței diavolului, trăite de populație, misionarii ar fi putut proceda în două moduri: fie să le îndepărteze, așa cum cerea catolicismul tridentin, rațional, fie să le adapteze pentru reușita misiunii. De cele mai multe ori iezuiții au apelat la cea de-a doua variantă, deoarece nu riscau să „sperie” populația. Problema căsătoriilor a rămas una dintre cele mai spinoase. Pentru a-și păstra credincioșii, adaptarea misionarului a trebuit să fie și mai consistentă. În ceea ce privește tradiția căsătoriilor neconforme cu dogmele ecleziastice, misionarii au fost nevoiți să fie deosebit de toleranți. Dacă misionarul este prea rigid în aplicarea prevederilor matrimoniale, credincioșii puteau apela la un preot ortodox sau chiar la kadiul otoman. Pentru a nu risca pierderea unui enoriaș, misionarul prefera să „legitimeze” o astfel de căsătorie, cu toate că intra în conflict cu prevederile tridentine.

La nivel discursiv misionarii identifică și condamnă o serie de erori prezente în rândurile populației catolice. În teorie așadar putem vorbi despre un radicalism al acestora, despre o încercare de rigurozitate, însă atunci când discutăm despre aplicabilitatea în plan real a normelor tridentine se observă o maleabilitate la situațiile din teren. Compromisul nu se face în domeniul sacramentelor (misionarii țin la confesiune, comuniune, botez) ci în viața social-religioasă – prin acceptarea cazurilor matrimoniale problematice, prin preluarea tradițiilor și uzarea acestora ca mijloc de convertire sau prin tolerarea unor superstiții și păcate (cum este beția) greu de înlăturat. Ceea ce se poate constata este faptul că din momentul în care sacerdotul lipsește, populația revine la vechile obiceiuri, semn că acest catolicism pe care încercau să îl

impună misionarii nu era de ajuns de puternic încât să afecteze în mod profund trăirile religioase ale populației. Acest lucru este identificabil în momentul reluării misiunii: noul misionar observă aceleași erori ca și cel dinaintea sa, le relatează, încearcă să le îndepărteze, acționează o vreme și apoi pleacă. Succesul este deci parțial și temporar, strict legat de persoana misionarului.

ANEXĂ

20 august 1651, Timișoara

Rodolfo Calelli S.I. despre situația misiunii din Timișoara și împrejurimi.

Original: ARSI, *Austria* 20, f. 284r-285v. Copii identice tot acolo f. 286r-287v și 288r-289v.

Informatio ad paragraphum quendam Admodum Reverendi Patris Nostri, datum 1 aprilis 1651, qui sic habet. Diligenter et accurate ubi Temesvarium appulerit perscribat, quis status totius missionis sit, an, et quos redditus, seu bona stabilia habeat quae media sustentationi suppetant, et unde et num tanta sint, ut socio alteri ibidem allendo sufficiant denique utrum operapretium sit missionem illam continuare ?

Quis status totius missionis sit ?

1. Temesvariensis missio, tum in ipsa civitate, ac suburbiis, tum in pagis diversis sat procul a civitate posito in circuitu, mille circiter numerat catholicorum animas: pars potior antique ritu, seu Kalendario regitur. Gens ut plurimum, rerum fidei nostrae et ignorantissima et negligentissima est, propriamque salutem tam parvi pendens, ut vel in ipso mortis articulo raro admodum confesarium expetat. Et quia omnes vel infidelibus, vel schismaticis sunt imixti ipsi quoque ad eorum dogmata non modicum, declinare videntur: hinc, dimissa, vel dilapsa, legitima uxore, aliam eam vivente, idque unam sacerdote schismatico ducere non adeo abherrent; quorum de facto, septem omnino paria in mea missione numero; absque ulla reductionis spe. Licet hic ubique per ordinarium publicatum sit Tridentinum in materia tamen matrimonii num admittitu: aiunt autem, se stultus num esse, ut nesciant qualiter contrahant, aut contrahare debeant.

Gens rudis, diversisque dogmatibus corrupta et (prout audio et experior) irevocabilis omnino et incorrigibilis videtur. Cuius rei, causam aliam num invenio, nisi quia nationi pravae infidelium, schismaticorum et similibus continuo adheret, ab eaque ita corumpitur ut omnis noster labor facile eludatur.

An, et quos redditus, seu bona stabilia habeat?

2. Praeter duas prati particulos, pro falcando foeno nulla prorsus habet missio bona stabilia; redditus omnino nullos. Spectat quidem huc, domus quedam Albae Graeca posita, sed cum in continuis versetur et litibus et periculis, plurimaque exponi debeant in sartis tectis aliisque partibus, ruinam minantibus conservandis et reparandis, praestaret omnino eam vendere, modo emptur inveniretur: maxime cum nulla sit spes, ut eam aliquando inire valeamus.

Quae media sustentationi, suppetant, et unde, et num tanta sint, ut socie alteri ibidem alendo sufficiant?

3. Alia media, quae sustentationi suppetant, non sunt, nisi quaedam contributionum, tum pecuniarum tum grani. Sunt praeterea constituti 18 numi pro sacro, si quis velis aliquod curare, et est capsula, seu elemosina, quae singulis annis festis sub sacro per templum circumeundo colligitur pro celebrante, pro administratione Baptismi et aliorum sacramentorum quamvis sit certa summa constituta, pauci tamen eam pertulunt: quae omnia, pro domus huius sustentatione nequaquam sufficiunt. Cum enim omnes pagi et Christianem domus minimum mediae dici itinere civitate distent ad easque, propter frequentissimas, aquas, paludes et lutum, nullus poteat accessus, nisi in curru, vel equo, necessario aleni sunt duo equi, cum auriga bene stipendiate, cum praeterea domus nostra, et sacellum unica sit in medio Turcarum, eamque ab illis connisi, quedam apericiae sepes dividant, necessario alter fumulus tenendus est, qui nobis absentibus domum et sacellum custodiat et praesentibus aliquid cibi praeparet, hic tantumdem ac alter consumit. Puer etiam, qui sacro ministret et loce campanae christianitatem, ad sacra convocet, necessario teneri debet quo omnia plurimum excedunt supradictam contributionum. Hinc ad quasitis de altero socio, dico, si selum victum attendamus, posse opportune, importune in civitate et per pagos tantum collegi, ut pro duobus aut pluribus sociis satis esse possit; cum autem pecuniarum maxime hoc bellorum tempore summa sit penuria, nihil supererit pro vestitu et famulorum

stipendio; pecuniola enim illa, quae summa cum difficultate et nostro pudore extorquetor, nec sufficit pro emenda aliqua urna vini, libra carnis aliquid olei, butyri, salis et aliis comestibilibus ac condimentis. Consideratis autem et computatis vestre mentorum nostrorum expensis, iuxta huius patriae morem, inveno nullo modo sufficere 50 florenis pro quovis, singulis annis. Ad id, quod hic dici posset, quomodo scilicet mei antecessores ut plurimum quidem seli frequenter tamen bini, et etiam terni manserint dico me reperise literas, Nostrorum patrum Generalium ubi his patribus omne pecuniarum auxilium pollicetur constatque praestitur. Nam pater Ignatius Tudisius, circa annum 1642 deposuerat apud domino Lucam Nali Ragusae 500 (inveno quidem 700, sed dare non constat), Imperiales in specie, ex quibus, meus antecesor annum semper accepit censum et tandem ipsum capitale sustulit anno item 1645, Ragusae sunt missi Pater Petro Sotichi 300 Imperiales in specie aliunde etiam alia advenisse auxilia reperio. Inveno etiam in libris rationum, patres huius missionis concessisse mercatoribus diversas pecunias quarum magna pars ita mansit, ut nulla sit spes eam recuperandi et in particulari Matheo, cognato P. Petro Sotich, anno 1641, 13 februario fuerint concessi 200 Imperiales in specie, et 50 aurei in specie, et in fale 50 Imperiales. Domino Mario Marini fuerunt concessi 180 aurei in specie; domino Damiano Bona 50 Imperiales; aliis alia ad summam mille aureorum, quas pecunias, constat hic non fuisse collectas, plurima alia, non ita certa omitto sicut et ea, quae per quasdam mercaturos ovino, aqua et (salvo honore) porcorum perierunt, quae adhuc mihi negocium faccessunt.

Denique, utrum operaepretium sit, illam missionem continuare?

4. Subaudio ego, utrum animarum fructus, talis et tantum sit, ut operaepretium conseatur nos continuare. Debere hanc missionem, praesi tot expensis, inconvenientibus et continuit animae et corporis periculis. Quaro fructum ergo huius missionis, is melius constare nequit quam ex litteris annuis praeterimum annorum: ego vero ea adhibita et vigilantia in inquirendo et experientia quae fuit possibilis, aliud houd reperio fructum quam in pauculis quibus confessionem et communionem bis, aut ter in anno, in aliis annuam; in plurimis vero nullam exheritentur quibuscunque modo, publicantur quatescunque indulgentiae, frustra est, paucissimi comparent. Diebus festis in civitate sat frequentes sacro intersunt, aliis vero diebus vix aliquo in pagis vero, etsi alicubi vix ter in anno sacrum habere possint, tunc tamen etiam rari veniunt. Baptisantur parvuli, et rari aliqui moribundi sacro viatico reficiuntur reliqui

alique vel ritu nostro, bona fide Dei iudicio se sistunt sine sacramentis, aut animae comendatione. Alium fructum omnino non invenio. Accepit et aliud incomodum paucis ab hinc annis, quod nempe non amplius liceat congregare parvulos ad doctrinam christianam. Nisi annales praeteritorum annorum alia dent hic stat totus huius missionis fructus, nec aliud sperari potut: sicut emin hactenus ferventissimis adeo meorum antecessorum adhortationibus et laboribus, nullus ex tot centennis potuit ex antiquao ritu seu Kalendario ad novum perducii; nullus persuaderi, ut dimittat adulteram, quam vivente uxore legitima duxit; nullus denique abduca a tot falsis dogmatibus, quibus sunt imbuti, qui proprie censerii possent fructus ita nec in futurum sperandum: gens est enim propriae durae cervicis, sensui propria nimium imixa. Cum autem de facto non desint sacerdotes huius patriae et linguae homines probi et satis docti. Collegi Illirici olim alumni, qui supradicta munia parochialia nobis melius (utpote iam practici) possent peragere, cunque fructus operi, expertibus nullo modo correspondeat, an sit continuanda haec missio, sequentia adhuc magis declararunt.

5. Ita sumus hic a superioribus remoti, ut ab iis visitari nequeamus: quod profecto nobis valde perniciosum invenio in hisce partibus desunt iam Xaverii narratur mihi, et aliunde patet quosdam antecessorum meorum et supplementium, aliquas non adeo probatas mercatuos exercusse et in quibusdam aliis sat scandalose in conviniis, conversationes se gessisse cuius rei causam nullam invenio aliam, nisi quia in continuis versamur distractionibus; renovationes et exercitia spiritualia aut fieri omnino nequeunt (maxime si quis si solus) aut exiguo cum fructu peraguntur; a nemine aut nos, aut nostra visitantur, superiores via aliquid de nobis sciunt et ita, si dintius hic detineamur, veri perniciosum nobis, et Societati non adeo honorificum accidit; si vero saepius mutimur, sola viatica, et vestes, sine aliquo fundatione, magnos facient difficultates.

6. Si taliter stipendiatis, ut supra numero 3 hic manendum sit, nescio quomodo salvari possit 27 sumarii quomodocunque enim interpretemur ea, quae pro victu nostro, ab hac christianitate contribuntur expressum stipendium dici debent eo enim dumtaxat dantur intentia, ut missae, baptismum et reliqua munia peragantur, et ideo etiam constituta est taxa pro similibus muniis, sed transirent fortasse hac sub aliquo titulo et dispensatione, modo in aliqua essemus libertate, cum autem a querelis nunquam desistatur videtur profecto intolerabile si enim aut citius, aut tardius, sacrum fiat, quam illis placet, murmurant si civitas tantesper reliquatur, ut ad pagos excurramus nunquis solvimus, tibi aiunt, ut aliis servias? Pagi pariter, si ad eos frequentibus non

advolemus, suas obiciunt contributiones et absentiam nostram increpat horum autem iterum pars posterior praeter sit ut sibi serviatur iuxta antiquum Kalendarium et sic necesse est omnia festa celebrare quae si ad salivam non adimpleantur, incomoda, et opprobia non modica subeundo, cum stipendii aut diminutione, aut missione. Huc autem spectat maximum et magna consideratione dignum incomodum, seu inconveniendi, quod scilicet exactores harum contributionum valde affligant eos, qui aut dare differunt non habent unde dent suam portionem, ita ut plurimi disgustentur et patiantur in his exactionibus non modicum propter nos. Elemosina, quae sub sacro pro celebrante colligitur, 15 numi pro sacro deputati aliaeque taxae constitutae pro reliquis muniis quomodo cum nostro Instituto stent, ego non disquiro, scio tamen hac non ubique ligare, omnem libertatem adimere, nec duarum duntaxat, sed si et plurimum in diversis locis dominorum servituti subiicere, idque abque ullius satisfactione. Ita invenio hactenus fuisse practicum non obtantibus pluribus subsidiis hinc vade submissiis, et ita de facto practico ego, pro domus huius sustentatione, destitutus aliis auxiliis, donec Domino visum fuerit. Taceo hic, quas sic operando domus occasiones hinc inde in vicinia dispersis aliorum ordinum misionariis, circa haec loquendi, maxime iis, qui de nostro Instituto aliquid sciunt.

7. Nos hic, ubi per ordinarium legitime publicatum est Tridentinum, cum nec hactenus, potuerimus efficiere nec iam possimus, ut circa matrimonia sese illi subiiciant nescio an non cum aliqua nota parochialia exerceamus munia.

8. In delinquentes christianos non possimus animadvertere et si excommunicatis, aut templi ingressum, aut sepulturam in loco sacro rogamus, opponunt nec templum, nec cemeteria esse nostra, liberum proinde esse illis ingredi et egredius et si quid acius pro delictorum varietate reprehendimus, aut Tribunalia Turcica aut arma minantur, sicque tacendum, et quisque in sua reliquendus perfidia. Iamdiu in pace sumus, donec ad gustum eo servimus, nec illorum dogmata carpimus.

Hic leviora plurima omitto, quae tamen non levia creant nobis incommoda, quorum omnium radim videtur esse, quod illorum nos sustentemus stipendiis sine quibus tamen, nunc vivere num possumus: quodsi aliunde sustentationem haberemus, possemus cum libertate illos iuvare, qui obedientes se praestarent Sanctae Matri Ecclesiae, et alios nostra absentia tamdiu mortificare donec tandem et ipsi sapere inciperent; quamvis et sic exigua sit spes meliorationis.

Praedicta coram Dei et in omni sinceritate exposita, satis osteneunt difficultate huius missionis, de reliquo, Deus Optimus Maximus illud dignetur. Admodum Reverendum paternitati inspirare ad deliberandum; et iubendum, ac mihi ad prompte obediendum, quod futurum est, iuxta maiorem ipsius gloriam. Amen.

Temesuarii 20 august 1651 Rudolphus Calleli

Însemnare de epocă pe marginea stângă a ultimei file: Austria 1651. Informatio de missione Temesuariensi.

MORES ET CEREMONIAS ECCLESIASTICAS IGNORABANT.
POPULAR RELIGION IN THE CATHOLIC COMMUNITIES
FROM XVIITH CENTURY BANAT

Abstract

The notion of popular religion represents a frame for the religious life, build on many layers. In first hand we can talk about the difference writing-speaking; the writing belongs to the elites and the speaking to the ordinary people. Another aspect is that of alterity: catholic-protestant or catholic orthodox.

The popular religion can be visible in religious feeling, in sacred space or in perception of article of faith. The popular spirituality means the modality to find out how the people integrated in their religious experience the elements from the official religion.

The Jesuits and Franciscans missionaries in Banat had problems with the errors from other denominations. If in Transylvania the major impact in the devotional life came from Reformation, in Banat the influences came from the Orthodox Church. These errors are obvious in the social and moral life.

The cohabitation with the orthodox believers made the Catholics to act like them. The missionaries tried to discipline the religious life of the roman church believers in way of Tridentine Council. They accept some superstitions or scandalous behaviors, but the catholic population was under strict observation in matter of sacraments.

After the missionaries left the Banat, the catholic population returns to the nasty habits. The ancient's practices were never eliminated, so that the success of the missions was partial and temporary.